

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדן

מחזור י"ז, קונטרס ז - ח (קסט-קע) תמוז-אב תשכ"ו

לשון בתחייתה

שיחות על חידושי מלים

מאת

ראובן סיוון

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
בסיוע הקרן לזכר מנשה קונסטאנטינובסקי ז"ל
ירושלים

זיכרון לראשונים ולחלוצים
סוללי דרך התחייה
"לא בחיל ולא בכח פי אם ברוחי"

ה ק ד מ ה

מדע הלשון בתקופתנו נעשה יותר ויותר נחלתם של חוגים רחבים. אחד התחומים, המעורר סקרנותם של רבים, הוא סיפור קורותיה של הלשון בימינו אלה, ימים שבהם היא מרחיבה ומשתנה בצורה מוחשת ביותר, לפני עינינו, בחינת יום ליום יביע אומר. אמנם נתחברה בתחום זה ספרות, אבל יש גם דברים המסורים בעל פה, שהמלקט חייב ליתן דעתו עליהם. אף בתיאור התופעה ובניתוחה מקום הניחו לחוקר הלשון להתגדר בו.

פרקי הקונטרס הזה נכתבו על יסוד הסתכלותי, ועל כן מידה של התרשמות אישית ניכרת בהם. פה ושם שילבתי סיפורים שקראתי ושמעוֹת ששמעתי על גלגוליהן של מלים. יש שהייתי עד ללידתם של חידושים ורשמתי את הדברים לזיכרון בספר.

בחרתי מלים, וכן הצבעתי על מגמות, בעיקר מזווית ראיתי, שהיא מבנית-צורתית, ואינה חופפת תמיד את זווית הראייה ה"מקצועית", הספרותית או האמנותית.

אפשר יימצאו קוראים, שיתמהו על שהזכרתי, זעיר שם זעיר שם, תופעות או מלים, שאין דעת הכול נוחה מהן. אכן בחוברת זו בחרתי בניגוד המתאר והמספר, ולא ראיתי את עצמי כמכוון או כמבקר. אף על פי כן אני מקווה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ושיחות אלה, המתארות את חיי הלשון המתחדשת לתופעותיה המגוונות, יסייעו לחיבובה.

חידושי לשון הם תופעה מצויה בכל שפה חיה, בתקופות
התפתחותה השונות, וביתר שאת בתקופתנו שלנו, שאין דומה
לה בהתקדמות המדעים והטכניקה. עולם מושגיו של האדם

— המוחש והמופשט — משתנה ומרחיב ללא הפסק, והבעתו

הלשונית מבקשת להדביקו בהתמדה.

בלשונו, בתקופתה הנוכחית תהליך ההתחדשות הוא

גמדין ביותר, חברו כאן יחד שני גורמים המשלימים זה

את זה: צורה ואפשרות. המחזור הגדול במלים, שנתהווה

בעטיה של תקופה ארוכה, כשבע-עשרה מאות שנים, שבה

לא שימשה הלשון בדיבור יום-יומי — מזה; וסגולתה המבנית

הוולדנית של הלשון העברית — מזה. נוכח ההכרח לגשר

בין פושר ההבעה של לשונו המתחדשת לבין פושר ההבעה

של לשונות חיות ועשירות, שהתפתחותן לא פסקה, נמצאת

הלשון העברית במבנה מליה, המיוסד על שורש ומשקל,

בעלת כוח יצירה פנימי הטבוע בה, וכוח יצירה זה הוא

העומד לה במשימה הכבדה של התרחבות מהפכנית בתקופה

קצרה.

השפה העברית היא שפה חיה, והיא כשפת כל שפה חיה, היא

תמיד מתחדשת, והיא מתחדשת בכל עת, בכל מקום, בכל

מקרה, והיא מתחדשת בכל עת, בכל מקום, בכל מקרה, והיא

מתחדשת בכל עת, בכל מקום, בכל מקרה, והיא מתחדשת

בכל עת, בכל מקום, בכל מקרה, והיא מתחדשת בכל עת,

תכונה זו מסייעת להחייאתה ולהתחדשותה של הלשון
משתי בחינות: לימוד הלשון והרחבתה.

לומד, שהספיק להפיר מספר ניכר של שרשים ולחוש
במבנה המלים לדגמיהן, נעזר בידיעה זו להבנת מלים,
שעדיין לא נתקל בהן. גם מחדש הלשון ומרחיבה מסתייע
בתכונה זו. חידוש מלים הוא ביסודו של דבר הטבעת שורש
ישן באחד הדגמים, שלא היה טבוע בו קודם לכן. אין
החידוש מיוסד בדרך כלל על שורש חדש, כי מספר השרשים
שבִּלְשׁוֹן כמעט שאינו גדל. מספר השרשים הזרים הנטמעים בעברית הוא
קטן... אין יוצרים שרשים חדשים.

אמנם א' בן יהודה העלה בשעתו, בשנת תרע"ד, הצעה לברוא שרשים
חדשים בדרך מלאכותית — "יש מאין" כלשונו — ולקבוע בהם מראש משמעים
למושגים החדשים. למשל, מהאותיות ב' ג' ד', שיש בהן למעשה רק השורש
בגד, אמר להמציא שרשים חדשים מהרכבים של האותיות האלה שעדיין אינם
בלשון: בדג, גבד, גדב, דבג, דגב, ולקבוע להם משמעים.
אך ההצעה הוסרה מסדר היום של ועד הלשון דאז. כל חבריו התנגדו לחדש לשון
בדרך מלאכותית זו, ליצור "שורש חדש, שנברא על ידי צירוף מקרי של אותיות
ושאין לו שום אחוזה בנפש מתמול שלשום. מכניותן וזרותן של
מלות כאלה בולטות יותר מדי ובוטלות מהן את האפשרות לבצח במלחמת הקיום"
(מדברי ישראל איתן, מורה וחוקר, מחברי ועד הלשון הראשונים, שמת בגולת
אמריקה. זכרונות ועד הלשון, חוברת ד', עמ' 35).

למהדש, המציע את חידושו לציבור יודעי הלשון, מסייעת
אפוא במידה רבה תודעת השורש של יודעי העברית, והיא
הגשר בינו לביניהם. החומר המודע בהכרתו של דובר
העברית משמש מנוף להרחבת לשונו.

רובן פכולן של המלים בעברית – פעלים, שמות עצם ושמות תואר – טבועות במסגרות קבועות המשמשות דגמים. מסגרות אלה – בנייני הפעלים ומשקלי השמות – אינן משתנות בחיי הלשון, מספרן הוא מוגבל, ואין הן מתרבות. יש דגמים פורים יותר בחיי הלשון לתקופותיהם, ויש פורים פחות או דלילים. כל חידוש בלשון נטבע באחת המסגרות הקיימות, פועל – באחד משבעת הבניינים הידועים: פעל או נפעל, פיעל או פועל, הפעיל או הופעל או התפעל; ושם – באחד מעשרות המשקלים המצויים של שמות העצם: פיעול, פעולה, הפעלה, פעיל, תפעולת, וכיוצא באלה.

הרי דוגמות לחידושי לשון בתחום הפועל לבנייניו ובתחום השם למשקליו הרווחים (לא הובאו כאן כל משקלי השם).

פ ע ל י ם

פֻּעַל: אָפָה, דָּהָה, לָגַם...

בניין זה היה, וכנראה עודו גם כיום, הרווח ביותר בלשון, אבל בחידושי לשון הוא דליל ביותר. ראה להלן טבלת רוויחות הבניינים בחידושים.

נפֻּעַל: נִדְרָךְ, נִטְרַק נִנְעֵץ...

הנפעל הוא, בדרך כלל, בניין פסיבי של הפעל ועל כן מידת רוויחותו בחידושים בין הבניינים נפעל, פועל, הופעל, אף היא קטנה יחסית.

פיעל/ופעלל, שפֻּעַל: אֹתָת, הִיגַר, חִמְצָן, רִשְׁרֵשׁ שִׁכְנַע...

על חידוש הפועל רש"ש כתב ביאליק ב"הדואר", כ"ז אלול תרצ"ד (על פי "מילון חידושי ביאליק" לי' אבינרי, ע' 44): "...הנה הפועל 'רשרש', שאני אני הפושע הוא שחידשתיו – פשוט בדיתיו מן הלב, אל בא ייסרני אלוהים – והבלעתיו ראשונה באחד מסיפורי שופמן שנערכו על ידי ב"השילוח" בוורשא. ומה תמהתי בראותי, מקץ שבועיים לצאת המחברת, והנה פשט שימושה של מלה

ש מות. תהא אצו יפסח, תחזו: אצו:

אפעל: אקדח. במשמע וכלי ירייה, אשבל, אתור יפסח

אתגר הוא חידוש של אי צורה, חסון: חתום זה חתום

אפעלה: אבחנה, אפתטה, אשליה... וקום: וקום

הפעל: הדגש, הסדר, השכל, תפוח: תפוח

מסתמנת נטייה בחידושים לייחד שמות במשקל זה, הפעל, לעצמים שהם

תוצאה של פעולה, המובעת בשם במשקל הפעלה, בנוי: הבר (תוצאת התבררה),

היגש (תוצאת ההגשה), חפס (תוצאת החופס), חפס (תוצאת החופס)

הפעלה: הלאמה, הלחמה, השמחה, וקום: וקום

יפעול: יחונק, ינבוט, יסעור, יאזע, יאזע, יאזע

מופעל: מוארק, מובטל, מופתע, מופתע

מפול: מבוך, מטוס, מנוע, מנוע, מנוע

מפועל ומפועל: מאובן, מכודן, מעצב, מעצב

מפעיל: מגן, ממציא, מדצה, מדצה, מדצה

מפעל: מאון, מנהל, מנרד, מנרד, מנרד

מפעל / מפעל: מטפלת, מכנה, מערביל, מערביל

מפעל: מדחס, מקלע, מטרה, מטרה, מטרה

במשקל זה — מפעל — נוטים לחדש שמות למכשירים ולמכונות קטנות,

מפעלה: מגרסה, מחרטת, מצלמה, מצלמה, מצלמה

מפעלה: מדרכה, מעבדה, משתלה... משתלה

לעמים קרובות מציון משקל זה אצו, אצו, אצו

מפעלת: מברשת, מכוררת, מקלתחזו, מקלתחזו

מפועל ומפועל: משתבן, מתישב, מואצורף, מואצורף

נפעל: נבדל, נבחרת, נפגע, נפגע, נפגע

פועל: זוהר, נופש, צולֶּלֶת...
 פועל במלעיל: בורג, עותק, קוער...
 פועלה או פעלה: יזמה, יוקרה, עוצבה...
 פועֶלֶן: בוגֶדֶן, נוגֶדֶן, פותֶחֶן...
 פועֶלֶנִי: דוֹרְסָנִי, טוֹרְדָנִי, רוֹצַחְנִי...
 פיֶּיל: חיוג, חיול, טיוח...
 פִּיל: טִיס, פִּיט, קִיט...
 פיעול / פעלול/שפעול: סיכום, לכסון, שכתוב...
 פיעֶלוֹן: ביטאון, חיסכון, עיפרון...
 פֶּעוּל: חבור, יצוא, תלוש...
 יצוא ויבוא הם חידושו של ביאליק.
 פֶּעוּל: ירוי, נדוד, קשוח...
 פֶּעוּלָה או פֶּעוּלָה: גלופה, קצובה, תמוכה...
 פֶּעוּלָת: גְרוּפָת, טְעוּנָת, רְחוּפָת...
 פֶּעִיל: כְּבִישׁ, לְחִיצַן כְּיִב...
 כ ב י ש הוא חידושו של ז' יעבץ.
 פֶּעִיל שם עצם: כָּרִיךְ, כָּרִישׁ, קָטִיף...
 כ ר י ש — בהגייה זו — הוא חידושו של א' דרויאנוב.
 פֶּעִיל תואר: חדיר, חדיש, נדיר...
 נ ד י ר הוא חידושו של ד' ילין. משקל תארים זה — פעיל — חביב על חדשני

ימינו.

פֶּעִילָה: גלידה, רתימה, שכירה...
 פֶּעִיל: הווי, זווד, סָדָר...
 הווי — חידושו של ביאליק, במאמרו על מנדלי, סופר ההווי המובהק.
 פֶּעִיל: דוור, כייס, נהג...

פֶּעַל או פִּעַל: יַעַל, נָגַס, רָסַק...
 פִּעְלָה או פִּעְלָה: אַשְׂרָה, מְלָגָה, נִצְרָה...
 לפי דברי מ' שרת א ש ר ה היא חידוש של א' ברוידא, ויש אומרים, שאשרה
 וכן מלגה של ד' רמז הן.

פִּעְלָה: חוּוּיָה, כְּפַפָּה, פְּצָצָה...
 פִּעְלוּל: גַּפְרוּר, לַהֲטוּט, פִּעְלוּל...
 לַהֲטוּט הוא חידושו של א' שלונסקי.
 פִּעְלוּלִי: אֶפְלוּלִי, גַּבְשׁוּשִׁי, שְׁמֹנוּגִי...
 פִּעְלוּלִית: אַפְרוּרִית, לַחְלוּחִית, רַשְׁלוּלִית...
 פִּעְלִיל: אַגְלִיל, חֶלְקִיק, פְּחִלִיל...
 פִּעְלֵן: אֶסְפֵן, צֶרְכֵן, שְׁחֶקֶן...
 פִּעְלֵעַל שם עצם ושם תואר: זִקְנוֹן, כְּלַבְלַב, עַגְלָגל...
 פִּעְלָת: צִהְבָּת, רַכְבָּת, שְׁפִיעַת...
 מִשְׁקַל זֶה מְקוּבַל לְמַחְלוֹת.
 שְׁפִעוּל: שִׁיקוּם, שְׁכַנוּע, שְׁכַתוּב...
 תוֹעָלָה: תוּבְלָה, תוֹדְעָה, תוֹרְשָה...
 תְּפוּעָה: תַּאוּצָה, תַּאוּרָה, תַּגּוּבָה...
 תַּגּוּבָה היא חידושו של ביאליק.
 תְּפִעוּלָה: תַּבְרוּאָה, תַּחְבּוּרָה, תַּעֲסוּקָה...
 תְּפִעוּלָת: תַּסְבּוּכָת, תַּסְמוּכָת, תַּצְרוּכָת...
 תְּפִעִיל: תַּבְלִיט, תַּכְתִּיב, תַּקְדִים...
 תְּפִעִית: תַּגְלִית, תַּפְנוּיָת, תַּקְרִית...
 תְּפִעְלָה: תַּבְהָלָה, תַּדְהָמָה, תַּרְעִבָה...
 תַּבְהָלָה — מחידושי האקדמיה, ומשמעו פּאַניקָה.

מ ל י ם ב ס י ם י ם ק ב ו צ י ם ...
 בסיומי -אי; **אשנבאי, חשמלאי, ימאי** ...
 בסיומי **זון, דרבון, עיתון, שושון** ...
 בסיומי **זוני**: אצבעוני, עפרוני, תמהוני ...
 בסיומי **זנת**: ילדונת, מדיגונת, פסיגונת ...
 כינויי הקטנה אלה - בסיום **זנת** - הם עממנים באופיים ...
 בסיומי **זות** כתואר פועל: מתזונת, קטועות, תכופות ...
 הסופר אורי ניסן גנסין הרבה לחוש תוארי פועל במשקל זה ...
 בסיומי **זות**; **אליפות, יתמות, פקידות** ...
 בדרך כלל סיום **זות** הוא סיום של הפשטה ...
 בסיומי **זי**: זרמי, כלכלי, קפיצי ...
 בסיומי **זיה**: נגדיה, ספרייה, צרכניה ...
 צורה לא חביבה על האנף הטורני של מחדשי הלשון, ראה פרק 5 להלן.
 בסיומי **זית**: חזית במלחמה, מונית, תווית ...
 חזית - של בדיהודה, מונמת - של רמז, תורית - של ביאליק.
 בסיומי **זין**: יצואן, כלכלן, תעשיין ...
 בסיומי **זנות**: רשלנות, שאפתנות, חוקפנות ...
 בסיומי **זני**: בשרני, טרדני, טרחני ...
 בסיומי **זנית**: פחזנית, שמלזת, שעונית ...
 שעונית - חידוש של **זני** יעבץ ...
 בסיומי **זתי**: חברתי, שגותי, תודעתי ...
 צירופי מלים: גחלילית, דחפור, מדחום ...
 גחלילית (צירוף גחלת ולילית) היא חידוש של ביאליק, דחפור - של רמז,
 מדחום - של קנטרוביץ. חידושים אחרים, כגון **זתי** - של רמז ...
 ריבוי זוגני: אופניים, מגלשיים, מצבטיים ...

הוא אצלנו המלה התפתחותה של לשון בתקופת השבתה אף
 מסתמעים בכתב לתקופות או מסתמעים בפרשנותם בלשון
 מצומצמת, להתפתחותה בתקופה כתקופתנו, שבה משתמשים
 בכתב ובדפוס-במידה רבה ביותר. פמנע צ"ן הבדלה בתקופה
 פזו הסמל הגראפי של המלה גורם הוא להתפתחות הלשון
 בלשוננו, שזה הכתב הרווח, הלא מנוקד וזוהי הכתב הנפוץ
 בעיתונות ובספרות למבוגרים - מפיע את התנועות רק בחלקן,
 אף כשפותבים בכתב מלא, יש לכתוב השפעה מסוימת על
 חידושי הלשון.

אמנם הקודא המשפיל נעזר בקריאתו בידיעת הלשון, שרשק
 ומבנה המלים, למשקליהן, אבל יש לעתים מליצות בעיקר
 מחודשות, שגם יודע הלשון אינו יכול לפענח את אופן התפתח
 הנכון, אלא אם כן הוא שומען או רואה אותן בעוקדות.

בשנים תשי"ד-תשי"ז עשיתי באנגליה, פעיר לידם, עם קבוצת סטודנטים
 ישראלים, באותם הימים התפשט בלי הרכב החדש, הקטנוע, וגם לארץ החדש.
 בחברה הישראלית שבלידס קראנו לרכב החדש קטנוע - כך ביטאנו את המלה
 על פי צורתה, שראינו בעיתוני הארץ הלא-מנוקדים. רק כשובנו לארץ נתברר
 לנו, שטעינו בהגיית המלה, וכי כאן בארץ נקרא הרכב קטנוע.

חידוש לשון אחר, הדומה במשקלו לקטנוע - זרקור - אף הוא נהגה
 לפעמים זרקור במקום הצורה זרקור, שקבעה האקדמיה.

אחד מחידושי הדואר, מוען, הולך ונעלם מהשימוש בגלל דו-משמעותו.
 יש הקוראים אותו מוען, במשמע מקבל המכתב, ויש שמבטאים מוען,
 והמבטא מוען חושב אולי, שפירושו המלה הוא דווקא שולח המכתב... כדי
 להשתחרר מסבך זה הולך ומתפשט עתה המונח נמען למקבל המכתב, וכאן אין
 מקום לדו-משמעות.

ברי שמשקלים יסיפיים, שיש בהם אותיות נוספות המשתקפות
בכתיב: תחיליות, סופיות, וכן יידין או ויון, הם יותר קריאים וחד-
משמעיים ממשקלים החסרים תוספות אלה, הגרודים, הבנויים
מאותיות השורש גרידא.

הסתכלות בתנועת חידושי הלשון מלמדת, שמחדשי המלים
בפרוזה, לא בשיר, וראה להלן, נוטים להעדיף משקלים
יסיפיים על משקלים גרודים, שהרי רצונם המובן הוא,
שחידושיהם יגיעו אל קוראיהם כנתינתם. אנו מוצאים חידושי לשון
מועטים במשקלים כגון: פֶּעַל, פֶּעַל, פֶּעַל, פֶּעַל, פֶּעַל,
פֶּעַל. גם בבנייני הפעלים, הבניין הדל ביותר בחידושים הוא
הבניין פֶּעַל, שהוא גרוד בהשוואה לבניינים האחרים:
נפעל, פיעל, פועל, הפעיל, הופעל, התפעל, ואחת הסיבות
לכך, אם כי לא הסיבה היחידה, היא גרידותו בכתיב.

כאן יש להעיר, שגורם הכתיב אינו משפיע כלל על
החידושים בשירה, הואיל והשירים נדפסים תמיד בניקוד
מלא ואין חשש הדו-משמעות בגלל הכתיב כובל את
המשורר.

מלחמת הזוג והפרט בלשון היא אחת התופעות המלוות את התחדשותה מאז ראשית תחיית הדיבור העברי, לפני כשמונים שנה, ועד היום הזה. ביטויים בני שתי מילים ולפעמים אף שלוש או ארבע למושג אחד נעלמים ומפנים את מקומם לביטויים חדשים קצרים, בני מלה אחת.

כך ניצחו החידושים את הביטויים הישנים

מילון ספר-מלים

ירחון מכתב-עתי-חודשי

עיפרון עט-עופרת

מסדה בית-אוכל

ספרייה בית-ספרים או

בית-עקד-ספרים

אבל לגבי "ספרייה" גדולה מעדיפים "בית ספרים" כגון "בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי".

הסיום - יה בחידושי לשון: נגרייה, נפחיה, צלמונייה, ספרייה... לא היה חביב על האגף הטהרני שבמחדשי הלשון הראשונים. טענו, שסיום זה הוא רגיל במלים ערביות, אך בעברית אינו מצוי אלא במקרה, במלים כגון עזניה, אניה, ציה... כיום אין עומדים עוד על כך, ויש שמות רבים, בייחוד של חנויות, כגון מגדנייה, מסגרייה, נפחיה, כריכיה... שסיומם -יה.

שעון מורה-שעות

חידושו של א' בן-יהודה, ויש אומרים של י"מ פינס.

קלונר היה מסביר לתלמידיו, ששינוי זה מ"מורה-שעות" ל"שעון" היה הכרחי, הואיל והביטוי מורה-שעות נעשה דר-משמעו. השתמשו בו גם בכינוי

“מורה פרטי” וגם “שעון”, והיו בדיחות מהלכות על מורה-השעות, שהסתכל בקוצר-רוח במורה-השעות.

רכב-ברזל ר כ ב ת

אחד העם, ה“נאלץ” להשתמש במלה ‘רכבת’ במכתבו לדרויאנוב בתרס”ה, מעיר: “בעל כורחנו אנו צריכים ללשון ירושלמית”.

ע ל ר כ ב ת ראה רשימתי “מחיי המלים”, “לשוננו לעם” קסז — קסח.

מורה-הרוחות מ צ פ ן

בית מקלט לנוזרים מ נ ז ר

ציור-אור צ י ל ו ם

בית-ציור-אור צ ל מ ו נ י י ה

מ צ פ ן, מ נ ז ר, צ י ל ו ם ו צ ל מ ו נ י י ה הם חידושים של ד' י ל י ן,

כך שמעתי מפיו. ראה “לשוננו לעם” קכג וקסז-קסח.

צלמוניה, מכונת-ציור-אור מ צ ל ם ה

תחילה קבע ילין את המונח ‘צלמוניה’ למכונת הצילום. אחר כך בא ביאליק, שנמנה עם מתנגדי הסיום — יה, ותיקן צלמוניה ל מ צ ל ם ה. תיקונו של ביאליק אמנם נתקבל, אבל המונח צ ל מ נ י י ה — בצורה זו ולא ‘צלמוניה’ — מקובל כיום לחנות צילום, ושלטי ‘צלמוניה’ מצויים במקומות רבים בארץ.

מקהלת-נוגנים ת ז מ ו ר ת

גניחת-הדם ש ח פ ת

בן-יהודה עצמו, שהיה חולה שחפת, מדבר על ‘גניחת-הדם’, כשהוא מספר על מחלתו. המלה שחפת שבתנ”ך אף היא שם למחלה.

בעל-עגלה ע ג ל ו ן

מלת ע ג ל ו ן מצויה בספרות ימי הביניים. בתנ”ך היא, כידוע, שם פרטי של מלך מואב. ילדי ישראל, כשלומדים פרשה זו, סבורים לפעמים שאותו מלך היה בעל-עגל ה.

בתי-עיניים

משקפיים

כלי-בית

רהיטים

על פי 'רהיטנו ברתים' בשיר השירים.

שולחן-כתיבה

מכתבה

מכתבה — כך מנוקד במילון בן יהודה, במשקל מַפְעֵלָה ולא מַפְעֵלָה,

אף על פי כן רבים מבטאים מַכְתֵּבָה ויותר מהמה בוחרים להיות שמרנים

ואומרים: שולחן כתיבה.

בית-פקידות-השוטרים

משטרה

בית-מועד

מועדון

את המלה מועדון חידש איתמר בן אבי.

בית-מועצת-העיר

עירייה

איש-צבא

חייל

עושה-כובעים,

כובען

סוחר-כובעים

רשמי משתמש במלה כובעי לעניין זה.

עץ-גפרית

גפרור

את המלה גפרור חידש מנדלי מוכר ספרים. החידוש הקולע הזה גבר על כמה

הצעות אחרות: מדלק, מדליק, מבער, ציתה (של ז' יעבץ), אלית (של א' ספיר) ועוד.

רכב-קיטור

קטר

ראה בעניין זה רשימתי, "לשונונו לעם", קסז — קסח.

המלה קטר יוחדה לקרון המניע של הרפבת המונעת בקיטור. פיוס אין

הרפבת מונעת עוד בקיטור, לפיכך מבקש ש' אטינגן במילון הטכניקה והמדעים

המדויקים להחזירנו אל המלה הלועזית לעניין זה: לוקומוטיב או לוקומוטיב-דיזל.

חכם-מדינה

מדינאי

קוצר-נשימה, מחלת-

קצרות

קוצר-הנשימה

ערדליים

בתי-נעלים

ערדליים — מלה תלמודית.

כסיות, כפפות

בתי-ידיים

מצביא

שר-צבא

עוצר

מצב מיוחד

משוריין, שריונית

מכונת משוריינת

לזכסן

קו נטוי

חקלאות

עבודת-אדמה

עצמאות

עמידה ברשות עצמו,

אי-תלות

אכזבה

תחלת נכזבה

מלה זו — אכזבה — היא חידושו של בן אב"י, שלא הכיב.

פיס

גנב-פיס

על חידוש המלה כייסים לגנבי-פיס מספר העיתונאי א' אבן-חן, שעבד עם

א' בן-אב"י בעריכת "דואר היום":

אני זוכר, שלילה אחד בשנת תרצ"א, בשעת העימוד של "דואר היום", נמצאה

שורה מיותרת באחד הטורים של הכרוניקה, ואין בררה במקרה כזה אלא "לאכול"

את השורה, היינו: לסלקה, כדי להשוות את טורי העמוד. בן-אב"י העיף עין על

יריעת העופרת שעל שולחן העימוד, על הכותרת

מאסר חמישה חדשים לגנבי

פיס

הוא התהלך אנה ואנה, ופתאום קרא אל הסדר: הב לי בשורה אחת—

מאסר חמישה חדשים לכייסים

כך "אכל" שורה, ולאוצר חידושו נוספה עוד מלה.

סיס

מגדל-סיסים

כלב קטן	פ ל ב ל ב
חתול קטן	ח ת ל ת ו ל
כסף חי	כ ס פ י ת

חידושו של י"מ פינס ויש אומרים של שרשוסקי.

בית-מלאכה	ס ד נ ה
-----------	---------

ולאחרונה משתמשים במלת סדנה בהשאלה גם למעין סמינר, שבו לומדים.

חוקרים ומנסים.

עגלת-חורף	מִזְחָלָת, שֶׁחֶלְקָהּ
-----------	------------------------

ש ח ל ק ה — של נ"ה טור-סיני.

תעודת-מסע	ד ר כ ו ן
-----------	-----------

ויש קיצורים כאלה גם בתחום תוארי השם והפעלים, והם אופייניים

לתקופה יותר מאוחרת בתחיית הלשון:

טוב-טעם	ט ע י מ
מתקבל על הדעת	ס ב י ר
מעורר עניין	מ ע נ י י ן
עושה רושם	מ ר ש י מ ו כ ן ה פ ו ע ל ה ר ש י מ
גורם מבוכה	מ ב י ך ה ב י ך
מקטין מהירות	מ א ט ה א ט

שני האחרונים חידושים של ח"א חזן.

עובר מהצד	ע ו ק ף ע ק ף
משפיע מחמאות	מ ח מ י א ה ח מ י א
בלי תחנות, לא נעצר	י ש י ר ל א ו ט ו ב ו ס

לכאן שייכים גם החידושים שהם מיזוגי שמי מלים: דחפור (דוחף וחופר), ראינוע ובעקבותיו קולנוע, תפוז (תפוח זהב — חידושו של י' אבינרי) רבגוני, חדגוני, רמקול, ובעקבותיו רשמקול, חיידק, אופנוע (של א' בן אב"י) ובעקבותיו קטנוע, דו-חי, בנאם, בנאום, מגדלור (של י' קלוזנר) ובעקבותיו רמזור, זרקור, משליכור.

גורם חשוב בהתפשטותו של חידוש-לשון הוא האירוע הציבורי הקשור בלידתו והפסוסם הפרוץ בו. כאן גם נעוצה הסיבה להצלחתם של חידושים בספרות העתית ובעיתונות יותר מחידושים שבשירה ובפרוזה סיפורית.

כשהתחיל אליעזר בן-יהודה, מחיה הדיבור, במפעלו הבלשני הגדול והמקיף, מצא לנכון להחליף את השם המורכב, המשפילי הטיפוסי, "ספר מלים" בשם חדש, קצר, בן מלה אחת, ברוח אותם הימים: מילון. ודאי שהמאורע הגדול של כתיבת המילון וראשית פרסומו עשו להפצת המלה הזאת ולהצלחת קליטתה. כיום לא יעלה על דעת איש לקרוא למילון ספר מלים, או אנרון, או ערוך, וכיוצא באלה.

בן-יהודה היה גם חלוץ העיתונות העברית החדשה, וגם כאן חידושו עיתון, במקום מכתב-עתי, עשה לו כנפיים, מפני שהיה קשור במאורע רב-חשיבות בחיי היישוב העברי – הופעת עיתון יומי עברי, שהמלה עיתון התנוססה בכותרתו. כיום אנו משתמשים בחידושים יומון, שבועון, ירחון, רבעון, שנתון, אבל אז, כשחידש י' קלוזנר את המלה ירחון, במקום "מכתב-עתי-חודשי", לא ניתנה לו הזדמנות לפרסמה אלא כשקיבל מאחד העם את עריכת ה"מכתב-עתי-חודשי" "השילוח". בשנים הראשונות לעריכה החדשה עוד לא העז קלוזנר להכניסה לכותרת, כיוון שלא מצאה כנראה חן בעיני אחד העם, והיה רק מגניבה במאמריו. רק לאחר שנים קבע "ירחון" ככותרת "השילוח".

גם המלה חייל היא חידוש לשון. עד אליעזר בן-יהודה היה נהוג לקרוא לחייל: איש-צבא, איש-חיל, איש-מלחמה,

קלגס, סרדיוט ואולי גם סולדראט, או בדומה לזה. אך בן-יהודה הציע את המלה חייל, וזו התקבלה עד מהרה, ודאי אנב תנועת ההתנדבות לגדודים העבריים בצד בריטניה ובעלות בריתה בשלהי מלחמת העולם הראשונה, שכן היה זה מאורע נכבד ביותר בתולדות עם ישראל.

וכלום אפשר לתאר את הצלחתה של המלה החדשה ה צ ה ר ה , אף היא של בן יהודה, בלא הצהרת בלפור? המלה הסדרות, שרבים מעדיפים עליה כיום מלה קצרה יותר כגון איגוד, אגודה, ארגון, ברית וכדומה, זכתה להתפשט ולהיקלט בזכות הסדרות הציונית ובזכות הסדרות העובדים, שנוסדה אחריה.

מלה זו — הסדרות — אינה נזכרת במקומה במילוננו של בן יהודה (אלא באות ס' בערך סדר). חלקו השני של המילון מוקדש לסגן הנשיא של "המסדרה הציונית". המלה נולדה ככל הנראה בתרס"ג, כשנוסדה הסדרות היישוב, ומ"מ אוסישקין הוא שהכניסה ללשון (ראה רשימתי בעניין זה בחוברת קרובה של "לשונונו לעם"). בשנת תרס"ד כבר הייתה המלה בשימוש נרחב, ובימי פולמוס אוגנדה קראו לעצמם המצדדים בעמדתו של הרצל "מגיני ההסדרות". המלה תזמורת, אף היא של בן-יהודה, הומצאה עם ייסוד התזמורת הראשונה בתולדות היישוב החדש, תזמורת ראשון לציון. אירוע חשוב זה בחיי היישוב הקטן הקנה למלה פרסום רב. ראה חוברתי "חידושי המלים של א' בן-יהודה" לשונונו לעם קיד—קטו והשלמה לעניין זה בהזיכרת קרובה של "לשונונו לעם".

המלה קולנוע — לאחר הראינוע — קנתה לה פרסום רב עם הכנסת הסרט המדבר לארץ.

תחילה נתפרסמו בעיתונים ובלוחות הפרסום מודעות גדולות המבשרות על בוא השמענוע, אבל המשורר יהודה קרני הציע בענווה בטורו ב"הארץ",

להימנע מהשם הצורם "שמענוע" ולקרוא לסרט המדבר, לפי שעה, קולנוע.
עם התפשטות האוטומוביל בארץ נולדה גם המלה מכונית,
שהמציא איתמר בן אבי.

רק לאט חדרה מלה זו לשימוש בדיבור ובעיתונות. הציבור, ואפילו ילדים
קטנים, העדיפו להשתמש במלה הלועזית, בייחוד בצורתה המקוצרת, "אוטו".
להפצת המכונית עשה ללא ספק שירי של ביאליק שחיברו כשנתיים לפני מותו –

קוֹל מַעֲמָק, קוֹל מְהָר,
קוֹל מַעִיר וְקוֹל מְכַפָּר,
קוֹל יְרִיעַ פְּשׁוֹפָר!
קוֹל פּוֹלֵחַ הָאָוִיר,
מֵר צוֹרֵחַ וּמְזֹהֵיר.
מֵר צוֹרֵחַ, מְתַיֵּפֵחַ,
בְּעֵנַן אֶבֶק פּוֹרֵחַ:

תְּרוּ-עָה תְּרוּ-עָה, טְרוּ-טוּ-טוּט!
מִי יְרִיעַ, מִי יְעוּט?

הַמְּכוֹנִית הִיא בְּמַעוֹפָה ...

הציור הזה של המכונית, הרועשת והמעלה אבק והצופרת ללא הרף, נראה
מודר במקצת בעיני בני דורנו, בייחוד הצעירים שבהם. כשהשמעתי את בתי השיר
באוזניו של מומחה לרכב אמר, שזהו תיאור אמנותי של מכונית מדגם פוֹרֵד
1932, ואמנם באותה שנה כתב ביאליק את שירו זה, מספר לי מ' אונגרפלד.

ביאליק פגש את בן-אבי על שפת-ימה של תל-אביב ושיבחו על
המלה מכונית שהמציא, בן-אבי קרא לעומתו: אבל אתה הנצחתה!

חידות המלים שהוכנסו לעיתונות העברית, פרסמו את

החידוש שבין לעניין זה.

הסופר ארתור קסטלר, שעשה מספר שנים בארץ ישראל, כותב בספרו "חץ
לשמי התכלת" (בתרגומו העברי של י' נדבה): "לעולם לא אחדל מלהתגאות

בעובדה, שאני הוא חלוץ חידות התשבץ העבריות, ומספר על חידושו זה, שחידש ב"דואר היום" בתרפ"ח. לאמתו של דבר דניאל פרסקי הוא שהכניס את חידות התשבץ לעברית בשבועון העברי לילדים "עדן", שיצא בניו-יורק כארבע שנים לפני כן, בשנת תרפ"ד. אותה שעה קרא להן "חידות שתי וערב". קסטלר המציא לחידות, שפרסם ב"דואר היום", את השם "חידוד-מוח". שני השמות האלה — "שתי וערב" ו"חידוד מוח" — נדחו מפני השם חידות תשבץ או בקיצור תשבץ, שהציע ק"י סילמן בערך באותו זמן. בלוח "החבר" תר"ץ מופיע השם "חידת תשבץ".

המלים מעפילים והעפלה קשורות בתנועת עלייה רבת-גבורה והעזה של שנות המנדאט הבריטי. הכינוי "מעפילים" לעולים ה"לא-חוקיים" יסודו בסיפור שבספר במדבר, פרק יד: "ויעפילו לעלות אל ראש ההר". שם בלבד נזכר הפועל העפיל.

אולי השפיע כאן גם סיפורו של א"א קבק "המעפיל", אבל ללא כל ספק שירו רב העצמה של לוין קיפניס, שהושר בפי כול, הוא שהכריע לאימוץ המלה הזאת:

אֶל ראש הָהָר, אֶל ראש הָהָר —

הַדָּרָה מִי יַחְסוּם לְפָדוּי שְׁבִי?

מֵעֶבֶר הֵר הֵן זֶה מְכַבֵּר

רוֹמְזוֹת לָנוּ אֶרֶץ צְבִי.

הַעֲפִילוּ! הַעֲפִילוּ!

אֶל ראש הָהָר הַעֲפִילוּ!

מחאת היישוב נגד השלטון הבריטי הולידה את המלה הפגנה, המיוסדת על הפועל התלמודי הפגין, במשמע צעק. עונשי השלטונות הולידו את המלה עוצר.

תחילה השתמשו לעניין עוצר בביטוי "מצב מיוחד", אבל דו-משמעותו גרמה לדחייתו המהירה, לאחר שהועלה העוצר.

כשנדרש היישוב לנהוג כמנהג ירמיהו בשעתו ולהבליג על מעשי הפורעים, הועלתה מספרות ימי הביניים המלה הבלגה, כדי להביע בה את ההתנהגות לפי עמדתם הרשמית של מנהיגיו.

בימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה נתבקשו המוני העם במדינות השונות, וכן בארץ-ישראל, להצניע בדרישותיהם לאוכל, ללבוש ולמצרכים אחרים, והוטל משטר של קיצוב ושל צנע.

את המלה צנע חידש ר' אלקלעי, ששימש באותם הימים מתרגם ראשי בלשפת העיתונות הממשלתית ועורך חדשות ב"קול ירושלים".

בשעה שִׁירו תותחי האויב לתוך ירושלים העברית הנצורה, העלו חכמי העיר את המלה פָּגַז מן הארמית – שם בעיקר פגז בהוראת אבן קלע – וכן את המלה הפגזה לעניין הרעשה בפגזים.

ייסוד המדינה הביא בעקבותיו חידושי מלים רבים, מלבד שם המדינה – מדינת-ישראל – הצעת נ"ה טור-סיני. בין החידושים: שר – המלה התנ"כית – למיניסטר, ומשרד – חידושו של בן-יהודה להוראה המצומצמת של מושג זה – למיניסטריון.

לעתים קרובות נוטים העיתונאים לכנות שר רק חבר הממשלה של מדינת ישראל. כשהמדובר בחו"ל, הם מעדיפים לומר מיניסטר, וכך גם לגבי משרד ומיניסטריון.

סכסוכי גבולות, שקנו להם פרסום, המריצו את חידושה של המלה תקרית, במשמע זה של אינצידנט, שהמציא בן אב"י ופרסם מ'שרת. ראה רשימתי "מחיי המלים" ב"לשוננו לעם" קסז-קסח.

כשהוקם בית הנבחרים הראשון בישראל העצמאית, ניתן לו השם כנסת על שם "כנסת הגדולה", שהייתה המוסד המחוקק העליון בראשית ימי הבית השני.

לביתי, שהכנסת שכנה בו קראו מטעם מובן, בניין הכנסת, ולא בית הכנסת. בניינה הקבוע מכונה משכן הכנסת.

נוהלי הכנסת הולידו מלים חדשות וביניהן את המלה נוהל.

היה זה בשנים הראשונות למדינת ישראל. שר החוץ מ' שרת עלה על כבש המטוס בלוד, בעמדו להמריא לאחת הוועידות הבין-לאומיות.

"במה תדון ועידה זו?" שאלו העיתונאים שהקיפוהו.

"הוועידה תעסוק הפעם רק בענייני פרוצדורה", השיב שרת. "אולי הגיעה

השעה לקבוע מונח עברי לעניין זה... שמא נוהל..."

וכך נולדה למזל-טוב המלה החדשה.

אף המלה הארמית בצורתה העברית שאילתה נתחדשה כשהתחילו השאילתות במוסד המחוקק. חידשה גשיא מדינת-ישראל, זלמן שור, בהיותו שר החינוך, בראשית ימי המדינה.

כמה וכמה מלים עתיקות, נדירות, ולעתים לא ברורות במשמעיהן, שהיו מונחות אלפי שנים בקרן זווית ללא שימוש, התנערו מעפר עם תחיית הלשון, התחדשו במשמעים חדשים ברורים ומובהקים, והריהן משמשות בעברית החדשה יום יום ושעה שעה.

המלה מכונה, המשמשת בימינו לעניין machine, ודאי בהשפעת צלצולה הדומה למלה הלועזית, משמשת במקרא, במשמע כן, הדום או מסד. סוללה, שבימי קדם הייתה שם לתל העפר, שהיו הצרים על העיר שופכים כדי לעלות בו ולהגיע אל ראש חומתה – כפי שאנו רואים בעין בצפוננו של מבצר מצדה – היא בימינו קבוצת תותחים או מערכת מצברים בחשמל. אף חשמל לעניין האנרגיה האלקטרית הוא קביעה, שקבעה הספרות העברית החדשה.

על המלה חשמל – הנזכרת שלוש פעמים ביחזקאל: כעין החשמל, כעין החשמל (במלעיל!). כעין חשמל – חלוקות דעות המפרשים. יהודה ליב גורדון מעלה מונח זה מחדש, כאלפיים וחמש מאות שנה אחרי יחזקאל, בשירו 'שני יוסף בן שמעון':

מה הספירות אם לא גלגלי שמים!
האור, ההם, הקיטור, החשמל,
כל פחות הטבע הם מלאכי מעלה
ידעום החוקרים גלויי העינים.

בהערה אומר אביר משוררי ההשכלה: "כוונתי להכוח הטבעי הנקרא עלעקטריציטט, שכן תרגום היווני של חשמל הוא עלעקטרא". יל"ג עצמו היה מעדיף להשתמש במלה חשמל לעניין אחר, אילו... וזה לשונו: "ואילו הייתה

שפת עבר עתידה להתחדש והסופרים רשאים לברוא בה ניב־שפתיים, הייתי אומר לקרוא בשם 'חשמל' להטיליגרף או להטיליפון, ויהיה השם חשמל מורכב משתי מלות: ח ש מ ל כלו' ממהר לדבר, על דרך חשבון (ישעיה ח') . . . ואמנם התחדשה שפת עבר והסופרים הרגישו את עצמם 'רשאים לברוא בה ניב־שפתיים'. ובכל זאת, ואולי בזכות שירו של יל"ג, לא נשתנה משמע המונח חשמל. דווקא ט ל פ ו ן נשאר בצורתו הלועזית, אלא שנברא ממנו שורש כמעט עברי: ט ל פ ן .

בשם נציב עליון - על פי "נציב פלשתים" בשמואל א' פרק יג - כינינו את הרברט סמואל שמשל בארץ מטעם הממלכה הבריטית, והסרנים, שהיו שריהם של הפלשתים, הם כיום קציני צבא ההגנה לישראל, ששלושה ענפיהם זית עוטרם את כותפתם. וכן נקרא כיום נציב קצין משטרה - לפי הצעתו של מ' דובשני - על פי 'שרי הניצבים' שלשלמה. הרובה, שהיה כיניו של בן הגר המצרית - ויהי רבה קשת - הפך בימינו להיות כלי הירייה הידוע, והתותח שבאיוב מא - פקש נחשבו תותח - שלפירושו יש כמה פנים, הוא עתה כלי המלחמה הגדול, הקנון. יש אומרים ששם לועזי זה - קנון - הוא מלה עברית ביסודו, ובנוי על המלה

קנה המצויה גם בלשונות אירופה. המשכילים קראו לקנון קנה-אין.

גם האקדה, כלי הירייה הקטן, חידושו של בן-יהודה, הוא מלה תנ"כית בהוראה שונה. במקורו, בישעיה, ענינו אבן יקרה.

בגלל שני המשמעים השונים של מלה זו נהגו רבים לבטא את שם כלי הירייה אקדח - ואתה מוצא את שתי הצורות - אקדח ואקדוח - במילונים של גור, אבן שושן, מדן וכנעני. העניין הובא לדיון במליאת האקדמיה. נשיאה, הפרופ' ב"ה טור-סיני, הזכיר נשכחות, איך בימי "השומר", כששרו או בארץ את שירו של ק"י סילמן "שם שועלים יש", היו כול מבטאים 'אקדוח' בהשיבם בשיר לשאלת הנערה, במה תגרש (את השועלים)?

בְּאֶקְדוּחַ יְלִדְתִּי,

בְּאֶקְדוּחַ נְשָׁמְתִּי,

בְּאֶקְדוּחַ תַּמְתִּי,

יוֹנֵת חַן שְׁלִי.

אף על פי כן הכריעה האקדמיה לצד הצורה אקדח, כפי שקבע בן-יהודה בתחילה. ייחודן של צורות ההתיישבות החלוצית בארץ ייחד להן גם שמות עבריים, ישנים בצורתם, אבל חדשים בתוכנם: קי בוץ מושב, משק...

המלה מֶשֶׁק היא מן הבודדות במקרא ונוכרת בו רק פעם אחת, כשאברהם אבינו שואל: מה תתן לי ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר בראשית טו. יהא אשר יהא הפירוש, שתולים במשק זה שבבראשית, בימינו המשק הוא מושג מיוחד לעצמו, או יותר נכון, קבוצה של מושגים מיוחדים, כי המלה הזאת כבר עמוסת משמעים. כשאדם אומר לך, שהוא הולך למשק, אי אתה יודע, אם כוונתו לחצר ביתו על פרותיה ועופותיה, או למקום משכנו בכפר, או לקיבוץ מסוים או למושב מסוים. ומשק הוא, כידוע, גם מושג רחב, מעין כלכלה, כשמדברים על "משק המדינה".

המלה ריאיון, המשמשת בתלמוד לעניין עלייה למקדש, להיראות את פני ה', היא בימינו פגישה בין שניים.

ימים ראשונים של התחדשותה של מלה זו הם ימי העלייה השלישית כשהיו

ה"חלוצים" שרים:

הַעֲרַב יֵשׁ לִי רֵאיוֹן

עִם יְלִדוֹנֵת נַחְמָדָה...

היא בּוֹרְנִית, בְּעֵלֵת הוֹן,

אֲנִי פוֹעֵל בַּמְחֻצָּה...

ומונח זה – ריאיון – אושר לא מכבר באקדמיה ברשימת מונחי המנהל
הציבורי, וכיום משתמשים אף בפעלים ראיין, רואיין.

המלה המעורפלת במשמעה דְּכִי, הנזכרת פעם אחת
במקרא

נְשָׂאוּ נְהָרוֹת קוֹלָם יִשְׂאוּ נְהָרוֹת דְּכִים תְּהִלִּים צַג.
קיבלה לאחרונה, במונחי הימאות של האקדמיה, משמע מובהק –
surf – היינו: נחשולי מים המתנפצים בחופו של ים או נהר.
ההגייה המחודשת: דְּכִי.

בעולם המים נתחדשה באקדמיה גם המלה העתיקה
מהמורה, הנזכרת בתהלים ק"מ – יִפְּלֹם בְּמַהְמֹרוֹת – ואף
היא, מלה מליצית לשעבר, שהשתמשו בה מבלי שמשמעה הברור
היה מחוור, אף היא קיבלה משמע ברור עתה. כשה"מציל" בחוף
מזהירנו מפני מהמורות, נדע – פי בנפשנו הדבר – שהמדובר
הוא באותם גומות או "בורות" מסוכנים, שהמתרחצים נתקלים
בהם לפעמים בחוף. עוד יודעים אנו עתה, מהי בולת הנהר
והיא זרם המים הנע במהירות הגדולה ביותר בנהר.

ילדי ישראל שבדורות הקודמים, כשלמדו בחדר את פרשת
יעקב ולבן והגיעו לעניין העקודים הנקודים והברודים
ודאי התקשו לא מעט להבין את פירושי הרבי למיני הצאן האלה.
יותר קל הדבר לילדי יישובים בנגב, בעמק או בגליל, היוצאים
לפעמים "בעקבי הצאן". ועד הלשון קבע בשעתו שהעקודים,
הנקודים והברודים – ביחיד עֶקֶד, נֶקֶד וְבָרֵד – שלושתם
צמרם לבן בעיקרו. העקוד – רציעות שחורות לו, דומה
כאילו עקדוהו בחבלים, לנקוד – נקודות שחורות קטנות,
ולברוד נקודות שחורות גדולות.

בשנים האחרונות הוחדרה ללשון המלה המקראית

משאבים, הזכורה לכול משירת דבורה

מקול מחצצים בין משאבים שם יתנו צדקות ה'

צדקות פרונו בישאל

אבל לא לעניין שנוהגים ליחס למלה זו שם – מקומות ששואבים

בהם מים – אלא לעניין רחוק ממנו בתחום הכלכלה: "גורמים

העומדים לרשות משק, מפעל או ארגון – כוח אדם, חומרים,

הון, אוצרות טבע, על דרך sources באנגלית ותולדתה

.resources

כשנידונה מלה תב"כית זו במשמע שונה ממקורה, אמר חבר האקדמיה י' בלאו:

"בראה לי שבאופן עקרוני אין להתנגד לחידוש שימושה של מלה, מפני שהיא נמצאת

בתנ"ך. זוהי אחת הדרכים, שאנו הולכים בהן היום. לומדים בבית הספר שירת

דבורה בעל-פה, והמלה מצלצלת באוזני התלמידים" (זיכרונות האקדמיה ללשון

העברית י-יא, ע' 148).

יש שטעמו של הציבור אינו פטעמם של חכמי הלשון, ולמרות החלטותיהם וקביעותיהם של אלה – הוא בשל, וטעמו, אם כי לא תמיד גם נימוקו, עמו. כזאת קורה לפעמים, כשבקהל כבר מקובל מונח עברי מסוים והמוסד העליון ללשון מבקש, מנימוקים בלשניים, לעקור מונח זה ולהחליפו באחר, הנראה בעיניו יותר מדויק או יותר נאה.

בתחום כלי הרכב, למשל, תחום שאינו מצומצם עוד, שהרי תופסי ההגה רבו מאוד בימינו, מקובל זה שנים רבות המונח הַרְצָה להפעלת המכונית החדשה בדרכים לשם השגרת מנועה, בהשפעת running-in באנגלית. האקדמיה ביקשה לקרוא לפעולה זו הַשְׁגָרָה, וודאי שיש טעם והיגיון בכך, אך הנהגים מתעקשים ומוסיפים לכנות עניין זה 'הרצה', ולא עוד אלא שהשימוש במושג זה התפשט גם לתחומים אחרים, וכיום אפשר לדבר על הרצת בית חרושת בשלפיו הראשונים, על הרצת בתי חולים חדש, ואפילו על תקופת הרצה של עיתון היוצא לאור לראשונה. נמסר לי שהוועדה למונחי הנדסת דרכים עומדת להציע למליאת האקדמיה שינוי הצעתה וקבלת ה"הרצה" העממית.

גם לעניין חד-סטרי, רחוב חד-סטרי, ביקשה האקדמיה במילון המכונית לקרוא חד-מגמתי, ודאי מטעמים מוצדקים, אף על-פי-כן, הכול אומרים היום רחוב חד-סטרי. כזהו גם הפינני הרשמי המשפטי. ולא עוד אלא שהמושג הורחב גם לעניינים אחרים. המורה או המרצה, למשל, מבקשים, שדיוניהם בפיתה לא יהיו חד-סטריים, אלא דו-סטריים, שגם שומעיהם

ישתתפו אתם במחשבה ובזיכוח.

חידוש זה – חד-סטרי – חידש ד' רמז, כשהיה שר התחבורה.

פיוצא בו עניין הפוצ'ר – puncture – העלול לקרות פידוע לא רק באבוב המכונית, אלא אף בהצגת תיאטרון או בקבלת פנים חגיגית. המילון הרשמי קובע לעניין זה נקר, אבל רבים מכנים אותו תקר, ויש גם מוספים מיוחדים לתיקון 'תקרים' דווקא, ולא נקרים.

מי המציא את המלה תקר? על כך רווחות סברות שונות. לי זכורה מלה זו כמקובלת וכנהוגה בפי תושבי ירושלים עוד מימי ילדותי בבית הכרם, בשנים תרפ"ג – תרפ"ד. את המונח הציע ק"י סילמן. היה אז אוטובוס גדול, מראשוני האוטובוסים – מוביל קראו לו המורים והסופרים, שלא רצו להשתמש במלה אוטובוסביל – מהלך בין ירושלים לבית הכרם, ורבו בו ה"פנצ'רים". ההצעה לקרוא לפנצ'ר תַּקְרָר ולא נַקְרָר הועלתה מפני שהמונח נַקְרָר היה כבר "תפוס" לעניין אחר. כיצד? באותם הימים השתמשו ה"חלוצים" לפיצוץ סלעי בית הכרם ולעקירת אבניה בשני מטילי ברזל דומים זה לזה: אחד, מחודד בשני קצותיו – "בלמינה" – שניקבו בו חור בסלע כדי להכניס בו אבק שרפה לפיצוץ. האחר – "איזמיל" – היה פחוס בקצהו האחד, ושימש כמנוף, ובעזרתו היו עוקרים ממקומן אבנים גדולות. הואיל ול"בלמינה" קראו דַּקְרָר (הצעת רמז) ול"איזמיל" קראו נַקְרָר (הצעת סילמן), לא הייתה מלה זו פנויה לפנצ'ר, והוצע תקר.

זה שנים יושבת האקדמיה על מדוכת הבעיה: נַשֵּׁר מהו? הללו, והם חכמי מדעי הטבע, טוענים בעקבות חוקר החי, ישראל אהרונים, שהנשר במקרא אינו אלא העוף קירח הצוואר, אוכל הנבלות, vulture באנגלית. לעומתם טוענים חבריהם, חכמי לשון וסופרים: לא כן, אלא הנשר – נשר, כפי שקראנו

לו "במשך אלפיים שנה", מלך העופות, סמלה של רומי, כינוי עברי מובהק לגדולים ואדירים, "ואין לערער על מסורת הלשון על כל קשריה הספרותיים והפולקלוריים הרבים" והוויכוח נמשך.

טען נ' ברגרין: אין להרשות, ששימוש מלה בחוגים מצומצמים של שני דורות – על סמך זיהוי מסוים – יעקור מסורת של אלפי שנים... כל ועדות המונחים חייבות להכיר, שמסורת של מאות שנים עדיפה מנוהג של דיבור עברי, שנוצר על פי טעות. ואפילו אם יש טענה מדעית, הבאה לסתור את מסורת הדורות – עלינו לקיים את המסורת הישנה.

ברוח זו דיבר גם הסופר ש"י עגנון וסיים במעשייה זו, שנתפרסמה בזיכרונות האקדמיה (חוב' י – יא ע' 225):

היה לי קרוב. בא לווינה. היה רעב וצמא. נתנה לו בעלת הבית קצת אוכל. וראה שזו תרנגולת מטוגנת בחמאה. אמרה לו בעלת הבית: הנה, לייזר, התרנגולות של היום אינן תרנגולות, והחמאה אינה חמאה, מותר לך לאכול.

היו דיונים רבים גם על המלפפון, שלפי מקורות הלשון אינו מה שאנו קוראים כך כיום. המלה היא יוונית במקורה, ועניינה ביוונית "מלון", "אבטיח צהוב". במילון למונחי המטבח, שהוציא ועד הלשון העברית בשעתו, מזהירים אותנו ש cucumber באנגלית או כיאר בערבית הוא קישוא "ולא מלפפון, שכל המשתמש בשם זה לצמח זה, אינו אלא טועה". למה שאנו רגילים לקרוא קישוא – כוסה בערבית – מציע אותו מילון לקרוא קישות או קישוא בישראל.

העיר בעניין זה חבר האקדמיה ש' ייבין: קבענו והחלטנו להחזיר עטרה ליושנה, אך מה הועלנו? אפילו בני ביתי המנסים לדייק בלשונם מתעקשים לקרוא "מלפפונים" לקישואים ו"קישואים" לקישות... נסו לבקש קישואים מן הירקן ותראו מה תקבלו (זיכרונות האקדמיה ללשון העברית י – יא, ע' 268).

כיוצא בו המונח בטנים, השגור בפינו לענין אגוזי אדמה. קשה היה לכפות על הציבור לשנות את נוהגו ולקרוא מכאן ואילך לבטנים – אגוזי אדמה. בסופו של דבר הוחלט לפרסם את שני השמות: אגוזי אדמה, בטני אדמה, ו"השימוש המעשי יכריע".

את המונח האנגלי frustration, הידוע בפסיכולוגיה ובמדעי החברה בכלל, היה נהוג לתרגם סילון אותספול – על פי ישעיהו מד: משיב חכמים אחר ודעתם יסכל – וכך, תספול, החליטה גם הוועדה למונחי הפסיכולוגיה, שמינתה האקדמיה ללשון העברית. אולם בישיבת המליאה דחתה האקדמיה מכול וכול את המלה 'תספול', ולאחר דיונים נוספים הוחלט על המלה מִפָּח לענין זה.

אבל בינתיים התפרסם המונח תספול לא רק בספרי לימוד ומחקר ובמוסדות מדע, אלא אפילו בשימושי המושאלים במדיניות ובדיוני העיתונות. על המונח מפח לעמוד בהתחרות קשה.

לפני מספר שנים דנה האקדמיה ללשון העברית במונח עברי לשלאגר. המונח היה נחוץ, לרגל התפשטות הבידור והמוסיקה הקלה בארץ, עם הרחבת שירותי "קול ישראל" ו"הגל הקל". דיוני האקדמיה לא העלו דבר, וההכרעה בענין זה נדחתה. בינתיים גבר הלחץ להימנע מהמלה הגרמנית שלאגר, וקרייני "קול ישראל" התחילו להשתמש במלה שהציע משה חובב: לְהִיט. הקריינים המקפידים על לשונם קבעו גם את צורת הריבוי לְהִיטִים – על דרך רְהִיט, רְהִיטִים. ההצעה נתחבבה על הקהל, וכיום מקובלת מלה זו, שדחתה כליל את השלאגר.

קולות נגד חידושי לשון בכלל, או נגד חידושים מסוימים, נשמעו תמיד ונשמעים לפעמים אף כיום. את מרחיבי הלשון, בני דורו של בן-יהודה, כינו המבקרים "מחריבי הלשון". נחום סוקולוב, שדעתו בתחילה לא הייתה גוחה מחידושי המלים של בן-יהודה וחבריו, אמר לו פעם, לבן-יהודה, פשוה פנה אליו בעברית: דבר אליי יהודית כי שומע אנוכי, ואל תדבר אליי בן-יהודית.

את המלה רצינות, שחידש בן יהודה, ושבוטאה בהברה אשכנזית בתי"ו רפה כסמ"ך, ביקר ליליינבלום וטען, שהוא "מריח בה ריח של ריצינוס שמן קיק". ליליינבלום טען נגד המלות החדשות "בסיום-ון, כגון שעון, עיתון, ירחון... לדעתו נולדו אלה בטעות, כיוון שהסיום-ון יכול להיות סימן הקטנה, ולפי זה שעון הוא שעה קלה, ירחון - ירח או ירח מצומצם, עיתון - עת קצרה, ומילון - מלה קטנה. פן התקיף ליליינבלום את המלה החדשה חנוכייה: "היום תאמרו להם 'חנוכייה' למנורה של שמונה נרות, אם גם אין שום עניין למנורה עם השורש 'חנך' ובשם זה נוכל לקרוא גם את ה'סובבת' שהילדים משחקים בה בחנוכה; מחזי תאמרו להם 'פורימיה' להעוגה המשולשת שאוכלים בפורים; וביום שלישי תאמרו להם 'שבועותיות' לתופיני החלב והגבינה של חג השבועות" השילוח כרך ג. ל'סובבת' של חנוכה קרא ביאליק כַּךְ כַּךְ, וגם חיבר שיר של על כך: כַּךְ כַּךְ רי. אבל הסביבון של איתמר בן-אב"י הוא שנתקבל. בספר זכרונותיו, שנתפרסם לאחר מותו, "עם שחר עצמאותנו", מתפאר בן-אב"י שהוא שהמציא את המלה סביבון בעודו ילד קטן כבן חמש. המלה סביבון הצליחה עד כדי כך, שגננות ומורים שינו את שירו של ביאליק:

מורי הביא כְּרָפָד לִי,
כְּרָפָד עוֹפֶרֶת יְצוּקָה.
יודעים אתם לְכָבוֹד מַה?
לְכָבוֹד מַה? לְכָבוֹד הַחֲנֻפָה!

וגרסו ולימדו סביבון במקום כרפד. וכך שרים כיום ילדי ישראל: מורי הביא סביבון לי...

על אוזני המן, הפינאי לעוגות המשולשות של פורים שנתפרסם במזנחי ועד הלשון העברית בראשית ימיו, התמרמר ד"ר ש'ברנפלד בהצפירה תרע"ב ותקף בחריפות את חכמי ירושלים על "המלה ההמונית הזאת המנקרת במוחו וצורמת את אוזניו", אבל ד"ר א' מוזיא, מזכיר ועד הלשון דאז, טוען בהצטדקותו שמלת "אוזני המן" אינה חידוש של ועד הלשון, ובהסתמכו על מילונו של אליעזר בן-יהודה, כרך א', מזכיר המזכיר, שהביטוי העממי אוזני המן ימיו כארבע-מאות שנה. לתופיני החלב והגבינה של חג השבועות מקובלים כיום המונחים הרשמיים חביתיות, פיסני-גבינה, לביבות-גבינה, כופתות-גבינה, קציצות-גבינה – הכול לפי הצורה ואופן ההכנה.

מעניין, שגם את המלה מעניין, שחידש בן-יהודה – ויש אומרים, שחידושו של י"ה טבירוב הוא – שלל ליליינבלום. פלוגם אפשר לומר מבניין מן בניין, או מקניין מן קניין? הוא עצמו טוען, שכבר חז"ל גזרו ממשכן מן משכון, אבל מתדוך זאת בכך, שבימיהם היה השימוש בשפת עבר מוגבל... והיו טרודים בגופי תורה... ולא עסקו בחוקי השפה ובחוקי הדקדוק, והננו מקבלים את השיבוש הזה... אבל לברות לכתחילה שיבושים כאלה – אין זה אלא שחוק". הוא משתמש בכלל במלה 'שחוק' ונמנע מהמלה 'גיחוך'. "למה לנו המלה התלמודית גיחוך, בשעה שיש לנו מלות עבריות: שחוק, צחוק והיתול?"

" קלוזנר אהב לספר לתלמידיו, חזור וספר, את סיפור
 המלה עִפְרוֹן, שהוא שחידשה. זמן קצר לאחד שהופיע ספרו
 של קלוזנר "שפת עבר שפה חיה", ובו הצעות כמה חידושים מן
 המלים החדשות שהוצעו שם ונתקבלו נציין, מלבד עִפְרוֹן: ירחון, חולצה, בדיחה,
 בדיה, מנוף, מזרקה, מסגד, מגדלור נתפרסם ב"השילוח" כדרך ב', תרגומו
 מאמר עוקצני, על "מרחיבי הלשון" המכונה "ממכתבי ברק בן
 ציפור", המלבד מידד הוא י"ח רבניצקי. במאמר מלגלג הפותב על
 עִפְרוֹן – כנראה קרא המבקר את המלה: עִפְרוֹן – ואומר: "ובכן
 לא ייאמר עוד בשפתנו 'עט עופרת', כי כבר המציא אחד
 המחודשים להשתמש למושג זה במלה פשוטה אַחַת: 'עִפְרוֹן'. ועל
 יסוד זה הצעתיו... את השאלה: איך להביע בשפת עבר בקיצור
 נמרץ: 'עט עופרת שנשבר עוקצו'... ואני הוכחתי בדרשה ארוכה...
 שטוב יפה להשתמש במבטא 'עִפְרוֹן הַחַת'..."

עם זאת דווקא י' קלוזנר, שעמד תמיד לצדם של מרחיבי
 הלשון והגן עליהם מפני תוקפיהם, נלחם במלים שפיוס נראה לנו,
 שאי אפשר לה ללשון בלעדיהן. כלום יערער מישהו פיוס על
 נחיצותה של המלה נחויץ? ואף על פי כן קלוזנר הוא
 שבהרצאתו לפני "גדוד מגיני השפה" בוועידתם בתל אביב
 בתרפ"ט טען, לפי ספרו "העברית החדשה ובעיותיה" "יש פעם
 אחת בתנ"ך: פי היה דבר המלך נהויץ (שמואל א', כא, ט)
 ואין שום ביטחון בדבר שאין זה במקום 'נהויץ'... על כל פנים
 בכל הספרות שלאחר התנ"ך אין מלה כזו מצויה כלל". לדעת
 קלוזנר זהו "סימן מובהק שמלה זו לא יכלה לעמוד בפני מלחמת
 הקיום" ומסקנתו היא, שיש לומר רק צדיך והכרחי, ולא נחויץ.
 קלוזנר ביקש שם גם לאלצנו לוותר על הפועל ה"ארכאיסטי"
 אילץ או נאלץ, ולומר במקומו רק הכריח או הוכרח,

וכל זה בגלל התנגדותו להחייאת מלים, שבמקומן באו מלים אהרות בתקופות יותר מאוחרות. השקפה זו, שקלוזנר הגדירה "תפוס לשון אחרון", התמוטטה כליל מול מציאות הלשון בארץ. לגבי "נחויץ" ו"אילץ" נראה, שגם לפי השקפתו של קלוזנר יש להן מקום, שהרי השתמשו בהן הרבה בימי הביניים עיין מילון בן-יהודה, ערכים נחויץ, אילץ.

בעניין זה אמר נשיא האקדמיה ללשון העברית, הפרופ' נ"ה טור-סיני, בהספידו את קלוזנר במליאתה: "אם נטה קלוזנר להכריע בין לשון ראשון, לשון התנ"ך, ללשון אחרון, לשון המשנה והתלמוד, לטובת הלשון האחרון, קשה להתעלם מן העובדה, שלא באה תחיית לשוננו על פי קביעת כללים, אלא שלא במתכוון, מתוך זכירת המקורות, כראשון באחרון יחד, בתודעת לומדים ומשכילים אלו, שהחלו לדבר עברית ולכתוב על חיי ימינו בעברית (זיכרונות האקדמיה ללשון העברית" ו', ע' 33).

נערים ונערות בבתי ספר בארץ כיום מופתעים, כשאומרים להם, שהעגבנייה האדומה והעסיסית נקראה כך על שום מראה העוגב בהשפעת כינויה 'תפוח האהבה' באנגלית בצרפתית ובגרמנית. קשר זה בין השם לבין השורש נראה בלשון החיה שבפיהם רחוק ביותר. לא כן הסופר א"ז רבינוביץ. הוא, שהיה עד לחידוש לשון זה בהיולדו, ראה טעם לפגם בשם "לא צנוע" זה, וביקש במאמר שפרסם, להחליפו באהבנייה או בתנה. במלחמתו זו לא הייתה תפארתו, והשם עגבנייה התפשט במהרה, ודאי בזכות המאכל הזה, הזול והמצוי בארץ והנדיר בארצות אירופה, שמהן באו רבים מאנשי העלייה השנייה והשלישית. סייע בכך גם שירו של י' קרני, שהיה מושר בפי כול בשנים שבין שתי מלחמות העולם:

עֲגֻבְיָהּ, עֲגֻבְיָהּ,
אֶתְמוֹל רַק בָּאוּ בְּאֵינָהּ
וּכְבֹּר וְשִׁקְפֵת מִחֲמִיצָה
וּמִסְלֵט וּמִקְצִיצָה...

על המלה מו ע ד ו ן , שחידש איתמר בן-אב"י, היה רוגז פה
רב, עד שבמערכת עיתון יומי אחד כפי ששמעתי מפי מ' שלי הוחלט
להחרימה. כיום אתה מוצא אותה בכל עיתון, כמעט יום יום.
קבלת פנים דומה הייתה למלה אחרת, שחידש בן-אב"י:
ביטאון, המתנוססת כיום בראשי ביטאונים רבים.
מספר א' אבן-חן: בלילה אחד, כשהוא מעיין בהגהות "דואר היום", מצא
בן-אב"י ידיעה, כי "דיילי הראלד", כלי המבטא של הלייבור, כתב כך וכך בעניין
ארץ ישראלי. בטל פיסת נייר וכתב כותרת:

מאמר אוהד בביטאון הלייבור

לאחר מכן השתמש במלה מחודשת זו בכותרת הראשית של "דואר היום"
עצמו: ביטאון יהודה העצמאית.

בימינו אלה ממש עדיין לא חדלה המלחמה במלה
מְחַדָּל, שנתחדשה בתחום המשפט, כהיפוך המשפט
- omission באנגלית. אך החידוש מחזיק מעמד, ואף עבר
אל תחומים אחרים, ובדיונים הציבוריים מרבים לדבר על
מעשיהם ומחדליהם של מפלגות, מוסדות עיריות וכדומה.

לשון לשון וחליפותיה ותמורותיה. אין לך מלה בלשון, שיהא לה רק משמע אחד ויחיד ונצחי. אין לך מילון, ויהא המפורט ביותר, שיוכל למצות את גוני הגוונים של כל משמעי המלים השונים והמשתנים. מלים מתחדשות בהתמדה מְלָבָר ומְלַגֵּן, בחיצוניותן ובפנימיותן, בצורתן ובתוכנן. מלים נעלמות מן הספרות ומן הדיבור ואחרות – נשכחות ונונחות – מבצבצות ועולות שוב בחיי הלשון. החליפות והתמורות – סימני כל יצור – הן גם סימניה של הלשון, יצירת הָאָדָם. להלן דוגמות של סוגי חליפות ותמורות במלים.

א. תחרויות בין מלים

במלחמת הקיום של חידושי הלשון בימינו אנו נתקלים לעתים בתחרות בין מלים.

כשחידש בן-יהודה את המלה מברֶשֶׁת, יצאו עליה עוררין. טענו שהמלה, שאמנם שקולה במשקל עברי, בנויה על שורש לוֹעִזִי brush באנגלית, וביאליק הציע לבטל מלה זו ולהשתמש בחידושו מִשְׁעֵרֵת, מלה באותו משקל, המיוסדת על שורש עברי: שֵׁעַר. הציבור, משום מה, לא רצה להיפרד מהמברשת, ונמצאו אף מצדיקים ומוכיחים את עבריותה של המלה – משורש ברש של עץ הברוש. בסופו של דבר לא נדחתה המברשת, אך גם המשֻׁעֶרֶת של ביאליק נתקבלה, והריהי משמשת כיום לאחד מסוגי המברשות: מברשת רפה העשויה משערות ארוכות, שמסירים בה את פירורי הלחם מהשולחן וכדומה.

אף נגד חידוש אחר של בן יהודה וחבריו – ש מ ש י י ה או מ ט ר י י ה – יצא ביאליק בגלל משקל המלה, המסתיים ב־. יה –. (ראה לעיל ע' טו). לדעתו היה צריך לקרוא לאבור הזה סוֹכך, ולא מטרייה או שמשייה. משלא הצליח ביאליק בכך הציע את המלה סוֹכך לפרשוט וסוֹכְכֵן למשמש בו – אך כאן בא הסופר א' ראובני והציע את המלה מְצַנְנֵךְ לפרשוט, בטענו שאין לקשור שם מכשיר טכני לצורתו אלא לפעולתו, שהרי בימינו, בטכניקה המתפתחת, מכשירים ומכונות עשויים לשנות את צורתם חדשות לבקרים, עם האמצאות והגילויים. למשמש במצנח קרא צַנְחֵךְ. שוב נדחה הסוֹכך, וכיום משתמשים בו רק למגן משמש במרפסות של בתי קפה ובתי מרגוע ועל שפת הים.

על ענין ב מ ה או ב י מ ה , ב י מ ו י או ב י ו מ , רעשה ארץ – ישראל של ימי העלייה השלישית. הללו טענו, שהמלה במה היא מלה תנ"כית, שהודאתה "בניין לפולחן זר" ואין לה דבר עם הבימה בתיאטרון, שהיא מלה תלמודית שאולה מיוונית. ולפיכך, בתחום התיאטרון, יש לומר בימה ולא במה. לפעולתו של מכין המחזות – הוא ה ב י מ א י או ב י י מ – יש לקרוא ב י ו מ . אחרים לעומתם לא מצאו פסול בשימוש במלה במה גם בתחום התיאטרון וטענו, שאפשר לכנות את מכין המחזות ב מ א י ואת פעולתו – ב י מ ו י . כיום, דומה, משתמשים בשתי המלים בתחום התיאטרון: במה ובימה. למכין המחזות נוטים לקרוא במאי ולפעולתו בימוי, אבל בשימוש המושאל – לביים הפגנות, ביום דעת קהל – נוטים לשורש ביים.

בענין אווירון – מטוס דומה, שנבר ביאליק על בן-יהודה. את האווירון חידש בן-יהודה. האווירון של בן יהודה וגם נוהגו היה מְעוֹפֵף . ביאליק הציע להשתמש בשורש טוּס במקום עוֹפֵף לכל עניין תנועת האדם ומכונתו באוויר ולקרוא לאווירון – מְטוּס , לנוהגו – ט י י ס , לפעולתו – ט י י ס ,

ט י ס ה, ללהקת מטוסים - ט י י ס ת. הצעותיו של ביאליק נתקבלו. בכל זאת לא נדחה האווירון כליל ועוד משתמשים במלה זו, בייחוד ילדים. כן אישרה האקדמיה את חמונחים שדה ת ע ו פ ה ונמל ת ע ו פ ה, ובצבא קוראים לחייל בחיל האוויר - אוויראי.

ב. מלועזית לעברית

המלים הלועזיות מרובות בעברית החדשה, הן בדיבור והן בכתב, בעיקר בספרות המדעית ובעיתונות. בספרות היפה - בסיפור ובשיר - אין הן מצויות בדרך כלל. יש שאינם מוצאים פגם בריבוי, ויש תובעים את התמעטותן ומוזהירים אותנו, כי "הגר אשר בקרבך יעלה מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה". אף אומרים, שמלים לועזיות מיעוטן יפה, אבל ריבוי קשה. הגישות השונות למלים לא עבריות אלה מתבטאות כמדומה בפנינויים, שמכנים אותן. המכנים אותן "מלים זרות" מטעימים בכך את זרותן של מלים אלה, מבחינה חיצונית, למסגרות המלים העבריות. המכנים אותן "מלים שאולות" כאילו מציינים בכך, שמלים אלה שאולות הן אתנו לזמן-מה מלשונות זרות, עד שיימצא להן תחליף עברי. אחרים מרחיקים לכת בוותרנותם ובסובלנותם ונוטים לקרוא למלים אלה "מלים בין-לאומיות", ובכינוי זה מכשירים אותן להשתבץ במערך הלשון העברית, שהרי בתקופתנו רב השיתוף הבין-לאומי, ואיך אפשר להתנגד לאכסון מלים, שכל אומות העולם, כביכול, משתמשות בהן. טענה זו יפה רק לגבי חלק קטן של המלים הלועזיות, שהרי רבות מהן לקוחות מערבית או מאידית, מרוסית או מפולנית, מאנגלית או מצרפתית או מגרמנית, ואינן "בין-לאומיות" כלל.

אגב, היש מלה יותר בין-לאומית מפרסטיז' והנח הפכה זו בן-לילת,

בהחלטת האקדמיה, ל י ו ק ר ה.

להלן לקט של מלים לועזיות בטור הימני שליקטנו מ־איגרות אחד העם בשנים תרנ"ו-תרס"ב. אחד העם היה אז ראש המדברים בתנועת התחייה, ואיגרותיו נכתבו אל המנהיגים והסופרים העבריים בגולה ובארץ ישראל. לעומתן בטור השמאלי הבאנו את תחליפיהן העבריים, הנהוגים כיום.

המלה הלועזית שמשתמשה בה	המלה העברית
אחד-העם (בכתיב ש ל ו)	שמעדיפים בימינו
אגיטציה	תעמולה; הסתה
אדמיניסטרציה	מנהל, אמרפלה
אדריסא	כתובת, מען
אופיציאלי	רשמי
אורגן	כלי מבטא, ביטאון
אורגניזציה	ארגון, הסתדרות, התאחדות
אוריגינל	מקור
אורתוגרפיה	כתיב
אילוסטרציה	הדגמה; ציור
אינטריגות	קנוניות, סכסוכים, תככים
איניציאטיבא	יוזמה
אינסטרקציות	הוראות
איקונומיא; איקונומי	כלכלה; חיסכון; כלכלי; חסכוני
אירוניא	לעג
אכסמפּלר	טופס, עותק
אכספּדיציה	משלחת
אמיגרנטים; אמיגרציה	מהגרים, עולים; הגירה, עלייה
אנרגיא	מרץ
בודג'ט	תקציב

פצצה	"בומבא"
ספרייה	ביבליותריקא
מאזן	בילנס
פשיטת רגל	בנקרוט
תאריך	דטום
נציגים, שליחים; נציגות, משלחת	דיליגטיים; דיליגציא
גירעון	דיפיציט
מנהל	דירקטור
הדגמה; הפגנה	דימונסטרציא
חסר טאקט	טאקטלאז
מברק	טלגרמא
בטייה, מגמה	טנדנציא
תעתיק	טרנסקריפציא
מקראה	כריסטומטיא
אופייניות, אפיון	כרקטריסטיקא
בלשנות	לינגוויסטיקא
אופנה	מודא
גילו דעת, מנשר, הצהרה	מניפסט
הספד	נקרולוג
כותרת משנה	"סובטיטל"
סמלים	סימבולים
אהדה	סימפתיא
סדרה	סריא
קפדנות	פדנטיסמוס
שירה	פואיסיא

פולמוס	פולימיקא
דואר	פוסטא
דמי משלוח	פורטא
נוסחה	פורמולא
תבנית	פורמט
קפדנים	פידנטים
ארץ־ישראלים	פלשתינאים
קנאות	פנטיסמוס
עובדות	פקטים
מקוטע	פרגמנטרי
מבצעים	פרוייקטים
תעמולה, פרסומת	פרופגנדא
זכות	פריביליגיא
ציונים	ציוניסטים
טקס	צירימוניא
חוזר	צירקולר
מושבות	קולוניות
יישוב, התיישבות	קולוניזציא
תרבות; תרבותי	קולטורא; קולטורי
תחבולות	קומבינציות
משלחת	קומיסיא
חזים	קונטרקטים
אספה, ועידה	קונפרנציא
מתחרה	קונקורנט
סופר, פתב	קורספונדנט
התכתבות, תכתובת	קורספונדנציא

הגהה	קורקטורא
מועמדים	קנדידטים
משרד, הנהלת החשבונות	קנטורא
הון	קפיטל
משבר	קריסיס
ביקורת	רביזיא
עורך	רידקטור
מערכת	רידקציא
תיקונים	ריפורמא
תעמולה, פרסומת	ריקלמא
דין וחשבון, דו"ח	רפורט
ביקורת	רצנויא

ג. חילופי מלים

יש גם מלים וביטויים עבריים, שהיו נהוגים קודם לכן, וכיום מעדיפים עליהם ביטויים אחרים מטעמים שונים. פעמים מדקדקים ומזרים, הממליצים על תיקון צורות לשון, ידם בדבר ולא בכל מקום המקורות מצדיקים את השינויים ופעמים טעמים אחרים לדבר, כגון משיכה לחדש, קיצור, "צלצול", "אופנה" או חיקוי מדעת ושלא מדעת. להלן רשימה של חילופים כאלה, אף היא לוקטה מ"איגרות אחד העם" כנ"ל.

ה ביטוי בימינו	ה ביטוי של אחד-העם
אחראי ל	אחראי בעד
אילו, מספר	איזו ("איזו גליונות", "איזו שבועות")
אמחק	אמחוק
אפיסת כוח	אפיסות כוח

גרמניה	אשכנז
הגיעה השעה, הגיע הזמן	באה העת
בצער	בדאבון לב
בעילום שמם	בהסתר שמם
בלעדיהם, בלעדיך	בלעדם, בלעדיך
לא נעים	בלתי-נעים
במידה מסוימת	במידה ידועה
כדי ש	בשביל ש
בשנה שעברה	בשנה העברה
ה'גן	הגון
כפילות	הכפלת דברים
הנהלה	הנהגה
תרגם, תרגום	העתיק, העתקה
סקירה	השקפה
פגישה	התראות
ריפוי	התרפאות
מחזה; תופעה	חזיון
רצון	חפץ
מכתבך	יקרתך
כשרון יצירה	כוח המוליד
כבער	כמאז
אמש	ליל אתמול
למלא	למלאות
לכאן	לפה
לרגל	לרגלי (-מפאת)
ביטויים	מבטאים

מכתב בטוח	מכתב רשום
מכתב עזר	עיתון, כתב-עת
מלאכות	משלחת
מלאכים	בציגים, באי-כוח
מסדרים (בדפוס)	סדרים
מערכת שאלות	שאלון
מעט לעת	יממה
מצייר	מתאר
משמרת	משרה, תפקיד
בקה	קרה
סבלנות (בין דתות, בין עמים)	סובלנות
סימני העתק	מרכאות
ספרות עתית	עיתונות, כתבי עת
עניתיך	עניתי לך
עתון שבועי	שבועון
ציור	תיאור
קצב	הקציב
ריבות	מריבות
ריקות	ריקנות
שחוק	משחק
שם עינו	נתן דעתו
שני שבועות	שבועיים
שתי פעמים	פעמיים
שתי שעות	שעתיים
תבינוני	תסבירו לי
תזרמה	תורפיה, טורקיה

מכתב בטוח	מכתב פאחריון
מכתב עזר	מכתב ציפה, השמחה העתה
מלאכות	מלאכות
מלאכים	מלאכים
מסדרים (בדפוס)	מסדרים
מערכת שאלות	מערכת שאלות
מעט לעת	מעט לעת
מצייר	מצייר
משמרת	משמרת
בקה	בקה
סבלנות (בין דתות, בין עמים)	סבלנות
סימני העתק	סימני העתק
ספרות עתית	ספרות עתית
עניתיך	עניתיך
עתון שבועי	עתון שבועי
ציור	ציור
קצב	קצב
ריבות	ריבות
ריקות	ריקות
שחוק	שחוק
שם עינו	שם עינו
שני שבועות	שני שבועות
שתי פעמים	שתי פעמים
שתי שעות	שתי שעות
תבינוני	תבינוני
תזרמה	תזרמה

תחתיה נודעת חזונו ויש בהם במקום
 תמידית, הם מופיעים לראשונה בלתי צריכים לראש
 תעודת מסע. לזאת מוכיח שבני דרכון ישנו המורה על

ד. מספירה לספירה
 תקופתנו היא תקופת התפתחות רבה של המדעים והטכניקה,
 ואמצעי התקשורת משתכללים בה בהתמדה. אף היקף הלימוד
 היסודי, התיכון והגבוה – מתרחב עתה יותר ויותר. בתנאים אלה
 מיטשטשים במידה רבה התחומים שבין המקצועות השונים. מלים
 שבתקופות קודמות היו יותר בעלות אופי מקצועי, הולכות
 ומתפשטות בחוגים רחבים. כשקריאת עיתון ושמיעת שידור היא
 לחם חוקם של רוב הבריות, אין לך אדם, שלא ייתקל ולא ישתמש
 במלים מתחומים שונים כגון מוסיקה, צבא, רפואה, ספורט,
 תחבורה, חקלאות, טכניקה וכדומה. רבות מאוד הן כיום המלים
 שאינן מיוחדות עוד לספירותיהן בלבד, והן נודדות מספירה
 לספירה – פצירתן או בשינוי מה של צורתן – או עוברות אל
 הספירה הכללית ומתערבות בה. מאידך, הספירה הכללית
 מספקת מאוצרה לספירות המיוחדות, הצמאות להרחבה. כך
 קיימת תנועה מתמדת של מלים מהכא להתם ומהתם להכא. מלים
 כלליות מתמקצעות ומלים מקצועיות מתכללות.

המלה הזאת, למשל, שמחונם הבגויך – בגולה הראשון הוא בתחום אנדרט
 גוף האדם. הן הן בגולה השלישי הריהו בשדה הקרב "מל" פני המלחמה
 הזקוק, ושם גולשת היא אל התחום הכללי ומפילה לדרך על הזאת
 מאבקת באבטלה או סופר על זהות מתנגדין. פנים המלה הזאת
 המלה אל תהי (אזמפרובוצית) בעודשה ותלה בתחום התיאטרלי עברתי
 מיד אל תחום הצבא, שוב נדדה המלה לתחום המסיקתי, ומשם רק צעד קל אל תחי

בית הספר, הבידור, אספות העם, הכנסת וכדומה.

סופר פא' שטיינמן, הפותב על המשורר יהודה קרני, שלא ביצר את מושבו או מעמדו בשום מערכה פיוטית... לא התחרה במצודתו ולא תפס משלטים משלו... שואל לתחמו מונחים צבאיים מובהקים. פיוצא בו אתה קורא בעיתונות על פלישת המדע למציאות החברתית או שומע, שהמנהל הפללי של משרד נתן אור ירוק לאות התחלת מבצע. המונח תיקו שמתחום התלמוד הוא מונח רווח בין רבבות רבות של ספורטאים ומתעניינים בספורט, ורבים מהם אולי אינם יודעים שמקור המלה הזאת בתלמוד. פותרת מאמרו של סופר ידוע היא: רמזורים. מדור ב"קול ישראל" המאיר בעיות חברתיות שונות נקרא זרקור.

מונחים מכל התחומים מקבלים משמעים מושאלים ואף הבורג הקטן שבמכונה משמש סמל לאדם הפשוט. הנתון בתוך מנגנון גדול. הפטיש והקרדום מסמלים את תוכחת המוסר, והסדן - את שומעי המוסר בדברי ביאליק ("חזוה, לך ברח"):

לא מָצָא תַחְתֵּיו סֶדֶן פְּטִישִׁי

קָרַד מִי בָּא בְּעֵץ רֶקֶבֹן...

אמר ע' איתן בישיבת האקדמיה ללשון העברית, שרבים מהמונחים מהם קביעות ועד הלשון והאקדמיה עצמה... כבר השתמשו בכל המקצועות. שום ועדה מוועדותינו המקצועיות אינה יוצרת היום את מילון מקצועה, אלא בעיקר היא אוספת, בוררת ומלבנת מונחים מן המוכן והמקובל, והיא יכולה להסתפק במיעוט של חידושים כדי למלא את המחסור. זיכרונות האקדמיה ללשון העברית, ז"ה, ע' 240.

על השימוש בהשאלות מתחומים אחרים במילונים המקצועיים מוסר לי.
למשל, פרופ' י' פרץ, שבמילון למונחי המכונית, הכולל כ-2500 מונחים, הובאו
83 מונחים מתחום איברי גופו של האדם, 22 – ממלבושים, 24 – מפלי בית, 2 – כלי
נגינה, ו- 3 – מעולם החי והצומח. ראה גם חוברתו על המחשה והפשטה, לשוננו
לעם קונטרס קמח.

כך משמשות המלים, ואף חידושי הלשון בכלל זה, בתחומים
שונים ומגוונים ובמשמעים מושאלים, מועברים ומופשטים.

אך אין הפשטה ללא מחשבה, וסוף מחשבה יפיע
 תחילה הלשון העברית יכולה לחדש ימיהם ולחיות לשון
 צומחת וגדלה רק משחורג אל השורש העיקרי, אל הומוני
 משירדנו שוב מן העיוני והשמימי אל המעשי, ואל הארצי
 מצדדים ומפליטים ועלילאים, אל הדברים הממשיים,
 המשיגים צאדה מהעצם, באהיל, במים, באוהב, בלא
 אלה אין הלשון שלמה. הלא כה דברי המשורר אברהם
 רגלסון, בסיום שירתו על הלשון העברית, "חקיקות
 אותיותך":

כתביני על לוחך, עם קודחי בארות ומיחי צנורות,
 עם כל חורש וזרע ומגכש ועודר,
 עם מגפץ סלעים, חותך ימים וממחט אור,
 עם עושי בכותן ובצמר, בסיד ובמלט, בברום ובאשלה
 בעץ, בברזל, ביהלום –
 הנושאים תרועתך לתכלת
 ומגידים בגבולך כבישים אל תכלית האדם בפקעיות
 הכומס,
 בהן אלוה מתגלם-מתעלם ועולם מתעלה-מתאלה.

באשכנזי החיגוש המזרחי שימות ספרים וחיבורים שונים. תלמודאף יז

י' אבינורי, כיבושי העברית בדורנו, מרחביה 1946. ישיבה

ישיבה בירושלים. מלון חידושי ח"י ביאליק, תל אביב, תרצ"ה.

פילוסוף החלוצי הראשון שהציע להשתמש בשפה העברית, ירושלים, תשי"ג
(1933—1934) (הוצאת מוסד הרבנות).

(לשוננו לעם" לה—לו).

נחמיהו

זיכרון-הנבחרת, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, תשט"ז

ואילך.

זכרונות ועד הלשון ג. מחברות א—ה, ירושלים, תל אביב:

תרע"ב—תרפ"ח. הוצאת מוסד הרבנות.

ג' ישיבת חידושי ח"י, ישיבת מוסד הרבנות, ירושלים, תש"ג.

N. H. Tur-Sinai, The Revival of the Hebrew Language,
Jerusalem, 1960.

מ"א טנבלאט, משה שולבום — חוקר ובלשן, ירושלים, תשכ"ד
("לשוננו לעם" קנא—קנב).

ש' מורג, עשור של עברית, ירושלים, תשי"ט ("לשוננו לעם" צה).
ר' סיוון, חידושי המלים של א' בן יהודה, ירושלים, תשכ"א
("לשוננו לעם" קיד—קטו).

צורות ומגמות בחידושי הלשון בעברית בתקופת תחייתה, מבוא
כללי וחלק ראשון: הפועל (בשכפול), ירושלים, תשכ"ה.

ר' ספן, דרכי הסלנג, ירושלים 1963.

י' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים, תשכ"א.

י' קלוזנר, הלשון העברית לשון חיה מהדורה שנייה, ירושלים, תשי"ט.

העברית החדשה ובעיותיה, תל אביב 1957.

י' קלויזנר, חלוצי הדיבור העברי בארצות הגולה, ירושלים, תשכ"ד ("לשונונו לעם" קמג—קמד).

ח' רבין

Ch. Rabin, The Revival of Hebrew, Jerusalem, 1958.

ש' רבינוביץ, ספר המשקלים, ניו-יורק, תש"ז.

ח' רוזן, העברית שלנו, תל אביב, תשט"ז.

עברית טובה, ירושלים, תשי"ח.

שם תנו, קובץ ראשון, אודיסה, תרע"ז; קובץ שני, ברלין, תרפ"ג.

מפתחות

א. מלים מיוחדות

הסתדרות כא	אנווי אדמה לד
העפלה כג	אוירון מא
הפגזה כד	אוזני המן לו
הפגזה כג	אופנוע יט
הצהרה כא	אילץ לז
הרצה לא	אכזבה יה
השגרה לא	אלית יז
זרקור יג, נ	אלתור מט
חביתיות לו	אקדח ט, כז
חד-מגמתי לא	אשרה יא
חד-סטרי לא-לב	אתגר ט
חולצה לז	בדיה לז
חזית יב, מט	בדיחה לו
חייל כ-כא	בורג נ
חנוכייה לה	בטנים לד
חשמל כו-כז	ביטאון לט
טלפון כז	בימה-במה מא
יבוא י	בית-ספרים טו
יוקרה י, מב	ברודים כט
יצוא י	גחלילית יב
ירחון כ, לה, לז	גיחוך לו
כביש י	גפרור יז
כובען יז	דחפור יב, יט
פיס יח	דכי כט
פיסני גבינה לו	דָקָר לב
כנסת כה	הבלגה כד
כספית יט	הוויי

מצלמה טו	פריש י
מצלח מא	להטוט יא
מצפן טא א	להיט לד
משאבים ל	מאט יט
משערת מ	מביך יט
משק כח	מברשת מ
משרד כד	מגדלור יט, לו
נאלץ לו	מדחום יב
נדיר י	מדינת-ישראל כד
נוהל כה	מהמורה כט
נחוץ לו	מוביל לב
ניצב כו	מונית יב
נמען יג	מועדון יו, לט
נציב כז	מוען יג
נקודים כט	מורקה לו
נקר לב	מחדל לט
נשר לב	מטוס מא
סביבון לה	מטרייה מא
סדנה יט	מילון כ, לה
סוכך מא	מכונה כו
סוללה כו	מכונת כב
ספרייה טו	מכתבה יז
סרנים כז	מלגה יא
עגבנייה לח	מלפפון לג
עגלון טז	מנוף לו
עודכן ח	מנור טז
עוצר כג	מסגד לו
עיפרון לז	מעניין לו
עיתון כ, לה	מעפילים כג
עקודים כט	מפח לד

ב . ש מ ו ת

דובשני כז	אבינרי ז, יט
דרויאנוב י, טז	אבן-חן יח, לט
הרצל כא	אבן שושן כז
זכאי ח	אברהם כח
חוקב לד	אהרוני לב
חזן יט	אונגרפלד כב
טביוב לו	אויסישקין כא
טור-סיני יט, כד, כז, לח	אָחד העם טז, כ, מג-מט
יחזקאל כו	אטינגן יז
ייבין לג	איתן (י') ו
ילין י, טז	איתן (ע') ג
יעבץ י, יב, יז	אלקלעי כד
ירמיהו כד	ביאליק ז, י, יא, יב, טז, כא,
ישעיה כז, לד	כב, לה, מ, מא, מב, ג
כנעני כז	בלאו ל
ליליינבלום לה, לו	בן אבי-יז, יח, יט, כב,
מדין כז	כד, לה, לט
מוזיא לו	בן-יהודה ו, יב, טו, טז, יז, כ,
מנדלי מוֹ-ס י, יז	כא, כד, כז, כח, לה, לו, לח,
נדבה כב	מ, מא
סוקולוב ח, לה	ברגרין לג
סילמן כג, כז, לב	ברוידא ט, יא
סמואל כז	ברנפלד לו
ספיר יז	ברנר ח
עגנון לג	גור כז
פינס טו, יט	גורדון כו-כז
פֶּרסקי כג	גנסין יב
פרץ נא	דבורה ל

רמז יא, יב, לב	קבק כג
רשי יז	קיפניס כג
שופמן ז, ח	קלחנר ח, טו, יט, כ, לז, לח
שור כה	קנטרוביץ יב
שטיינמן ג	קסטלר כב-כג
שלונסקי יא	קרני כא, לח, ג
שלי לט	ראובני מא
שמעונוביץ ח	רבינוביץ לח
שרשווסקי יט	רבינצקי לז
שרת יא, כד, כה	רגלסון נב

התוכן

אב קמק	בא, בא, בא זמח
אב קמק	זא זמח
אב קמק	ח זמח
אב קמק	ה זמח
אב קמק	ו זמח
אב קמק	ז זמח
אב קמק	ח זמח
אב קמק	ט זמח
אב קמק	י זמח
אב קמק	יא זמח
אב קמק	יב זמח
אב קמק	יג זמח
אב קמק	יד זמח
אב קמק	טו זמח
אב קמק	טז זמח
אב קמק	יז זמח
אב קמק	יח זמח
אב קמק	יט זמח
אב קמק	כ זמח
אב קמק	כא זמח
אב קמק	כב זמח
אב קמק	כג זמח
אב קמק	כד זמח
אב קמק	כה זמח
אב קמק	כו זמח
אב קמק	כז זמח
אב קמק	כח זמח
אב קמק	כט זמח
אב קמק	ל זמח
אב קמק	לא זמח
אב קמק	לב זמח
אב קמק	לג זמח
אב קמק	לד זמח
אב קמק	לה זמח
אב קמק	לו זמח
אב קמק	לז זמח
אב קמק	לח זמח
אב קמק	לט זמח
אב קמק	מ זמח
אב קמק	מא זמח
אב קמק	מב זמח
אב קמק	מג זמח
אב קמק	מד זמח
אב קמק	מה זמח
אב קמק	מו זמח
אב קמק	מז זמח
אב קמק	מח זמח
אב קמק	מט זמח
אב קמק	נא זמח
אב קמק	נב זמח
אב קמק	נג זמח
אב קמק	נד זמח
אב קמק	נה זמח
	הקדמה
	1. ההתחדשות בלשון המעשה התקופה
	2. השורש של המעשה
	3. בניינים ומשקלים
	4. הכתיב
	5. זוג ופרט
	6. החידוש וה"אירוע"
	7. מלים מתנערות
	8. מדרש ומעשה
	9. התגובה על החידושים
	10. חליפות ותמורות. א. תחרויות בין מלים
	ב. מלועזית לעברית
	ג. חילופי מלים
	ד. מספירה לספירה
	11. סוף מחשבה במעשה תחילה
	רשימת ספרים וחזרות
	מפתחות המלים המיוחדות והשמות